

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ДУАЛІСТИЧНОЇ ПРИРОДИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

THE SYSTEM OF THE PRINCIPLES OF LEGAL RESPONSIBILITY UNDER THE PRIZE OF THEIR DUALISTIC NATURE: SPECIFIC QUESTIONS

Мироненко Ю.М.,
магістрант

Навчально-наукового інституту права
імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті досліджується проблематика визначення вичерпного переліку принципів юридичної відповідальності. Актуальність тематики зумовлена тим, що сьогодні спостерігається відносна єдність думок щодо класифікації принципів юридичної відповідальності, але їх змістова характеристика говорить про те, що вченими принципи юридичної відповідальності розглядаються виключно крізь призму розуміння юридичної відповідальності в її ретроспективному аспекті. Авторка пропонує сформулювати принципи юридичної відповідальності, які були б притаманні їй як цілісному правовому явищу, що поєднують в собі як позитивний, так і негативний аспекти юридичної відповідальності. Це питання може бути вирішене завдяки формулюванню принципів і їх сутності з урахуванням двохаспектності розуміння юридичної відповідальності.

Ключові слова: принципи юридичної відповідальності, дуалістична природа юридичної відповідальності, принцип невідворотності, система принципів, позитивний та негативний аспекти юридичної відповідальності.

В статье исследуется проблематика определения исчерпывающего перечня принципов юридической ответственности. Актуальность тематики обусловлена тем, что на сегодняшний день наблюдается относительное единство мнений относительно классификации принципов юридической ответственности, но их содержательная характеристика говорит о том, что учеными принципы юридической ответственности рассматриваются исключительно сквозь призму понимания юридической ответственности в ее ретроспективном аспекте. Авторка предлагает сформулировать принципы юридической ответственности, которые были бы присущи ей как целостному правовому явлению, сочетающие в себе как положительный, так и отрицательный аспекты юридической ответственности. Данный вопрос может быть решен благодаря формулировке принципов и их сущности с учетом двухаспектности понимания юридической ответственности.

Ключевые слова: принципы юридической ответственности, дуалистическая природа юридической ответственности, принцип неотвратимости, система принципов, положительный и отрицательный аспекты юридической ответственности.

The article examines the problem of defining an exhaustive list of principles of legal liability. The urgency of the theme is due to the fact that today there is a relative unity of thoughts regarding the classification of the principles of legal liability, but their meaningful characteristic suggests that the principles of legal responsibility of scientists are considered exclusively through the prism of understanding of legal liability in its retrospective aspect. The author proposes to formulate principles of legal responsibility, which would be inherent to it as an integral legal phenomenon, combining both positive and negative aspects of legal liability. This issue can be resolved by formulating the principles and their essence, taking into account the two-dimensional understanding of legal responsibility.

Key words: principles of legal responsibility, dualistic nature of legal responsibility, principle of inevitability, system of principles, positive and negative aspects of legal responsibility.

Постановка проблеми. Актуальність проблематики зумовлена тим, що сьогодні спостерігається відносна єдність думок щодо класифікації принципів юридичної відповідальності, але їх змістова характеристика говорить про те, що вченими принципи юридичної відповідальності розглядаються виключно крізь призму розуміння юридичної відповідальності в її ретроспективному аспекті. Нам видається, що з такого підходу значно звужується розуміння сутності юридичної відповідальності, вона зводиться до покарання за вчинене правопорушення, що в умовах становлення демократичної правової держави і громадянського суспільства, а також спроб України наблизитися до європейських стандартів є неактуальним.

Виникає проблема визначення принципів юридичної відповідальності, які були б притаманні їй як цілісному правовому явищу та поєднали б у собі як позитивний, так і негативний аспекти юридичної відповідальності. Це питання може бути вирішене завдяки формулюванню принципів і їх сутності з урахуванням двохаспектності розуміння юридичної відповідальності.

Мета дослідження – сформулювати принципи юридичної відповідальності, які були б притаманні їй як цілісному правовому явищу та поєднали б у собі як позитивний, так і негативний аспекти юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи принципи юридичної відповідальності, автор пропонує виділити такі складові елементи в структурі принципової основи міжга-

лузового інституту юридичної відповідальності: справедливість, законність, невідворотність, гуманізм, індивідуалізація, доцільність, аргументованість, своєчасність.

Пропонуємо зупинитися на їх розгляді крізь призму позитивної форми реалізації юридичної відповідальності та сформулювати визначення з урахуванням двохаспектності її розуміння.

Справедливість позитивної юридичної відповідальності безпосередньо пов'язана з такими поняттями, як заохочення та нагороди. З цього приводу А.В. Малько зазначає, що саме існування заохочувальних норм є проявом принципу справедливості юридичної відповідальності [1, с. 3–7]. На думку М.Б. Мироненка, соціально активна поведінка має призвести до застосування заходів добровільної форми реалізації юридичної відповідальності, зокрема заохочувальних санкцій. Застосування заохочувальних санкцій повинно відповідати вимогам справедливості [2, с. 59]. На переконання О.О. Носкової, справедливість позитивної юридичної відповідальності є показником свідомої діяльності людини і громадянина. У такому разі йдеться про позитивну оцінку поведінки громадянина погляду виконання ним своїх юридичних обов'язків [3, с. 347]. Застосування заходів заохочення має також базуватися на справедливості. Заохочення сприймається як справедливе тоді, коли воно призначається за реальні заслуги перед державою і суспільством; за розміром відповідає зусиллям, які були витрачені для здійснення такої корисної дії, яка зазвичай пов'язана з перевиконанням

обсягів вимог, передбачених правилами; застосовується за результати, досягнуті засобами, які повністю відповідають вимогам закону і моралі [4, с. 110].

Принцип справедливості – це ідея, закріплена в системі норм, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає в рівності, повазі і захисті прав і свобод людини, відповідає правовим і моральним нормам, категоріям здорового глузду та порядності, дотриманню ієрархії особистісних, громадських і державних інтересів, а також пропорційності застосовуваних заходів юридичної відповідальності зі ступенем шкідливості чи корисності діяння особистості.

Погоджуючись з М.Б. Мироненко, відзначимо, що принцип законності в контексті розгляду добровільної форми реалізації юридичної відповідальності полягає в дотриманні обов'язків суб'єктами юридичної відповідальності утримуватися від скоєння правопорушень [2, с. 87]. Як вважає О.О. Носкова, сутністю принципу законності позитивної юридичної відповідальності є неухильне виконання всіма суб'єктами юридичної відповідальності покладених на них законом юридичних обов'язків, а не лише утримання від вчинення правопорушень [5, с. 127]. Дійсно, принцип законності може розглядатися як чітке і неухильне дотримання та виконання вимог закону всіма суб'єктами права [6, с. 5] або як загальне та суворе дотримання виконання норм права [7, с. 87]. На думку Л.І. Спиридонова, у цьому контексті необхідно звернути увагу на вимогу про відповідність прийнятих державними органами законів та нормативних актів основним принципам права (так звана вимога законності самого закону) [8, с. 289]. Мається на увазі, що закріплені у нормативно-правовому акті юридичні обов'язки повинні бути законними та справедливими.

Принцип законності – це ідея, закріплена в системі норм, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає в застосуванні юридичної відповідальності виключно на підставі закону, де підставою застосування позитивної юридичної відповідальності є регулятивні правові норми, а негативної – охоронні.

Гуманізм позитивної юридичної відповідальності проявляється в процесуальних гарантіях захисту прав та свобод людини і громадянина. У основу цієї ідеї покладено суворе і чітке дотримання приписів нормативно-правових актів правозастосувальними й правоохоронними органами. У такому разі гуманізм повинен забезпечуватися гласністю, відкритістю судового розгляду; здійсненням правосуддя на основі рівності всіх перед судом та законом; всебічним, повним й об'єктивним дослідженням обставин справи. З огляду на те, що заохочувальні санкції, які об'єктивують схвалення сумлінного виконання вимог правових норм, є гуманними по своїй природі, можна зробити висновок, що гуманізму юридичної відповідальності в цілому притаманна активна роль в стимулюванні позитивної поведінки суб'єктів правовідносин [5, с. 131].

Принцип гуманізму – це ідея, закріплена в системі норм, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає в забезпеченні державою невід'ємних і наданих від народження кожному громадянину прав і свобод, охороні честі та гідності, забезпеченні свободи та особистої недоторканності особи, а також виключає застосування примусових заходів, що принижують людську гідність, та обумовлює необхідність застосування стимулюючих заходів щодо підвищення рівня усвідомлення особою власної гідності та виникнення у неї бажання діяти правомірно.

Як і заходи державно-примусові, заходи заохочення також повинні мати індивідуалізований характер, а їх диференціація повинна здійснюватися через визначення в нормативно-правових актах їх видів та розмірів залежно від характеру й ступеня суспільної корисності правомірного вчинку. Отже, сутністю індивідуалізації заохочення є обрання його конкретного виду і розміру в кожному конкретному випадку.

Принцип індивідуалізації – це ідея, закріплена в системі норм, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає в диференційованому закріпленні обов'язків залежно від виду правового статусу суб'єкта юридичної відповідальності, диференціації правової поведінки та санкцій з огляду на суспільну корисність або небезпеку правових діянь, визначенні заходів юридичної відповідальності з урахуванням суспільної корисності або небезпеки конкретного правового діяння, особливостей особи, яка його вчинила.

Що стосується принципу доцільності позитивної юридичної відповідальності, то за аналогією з негативним аспектом юридичної відповідальності можна говорити про відповідність заходів заохочення цілям юридичної відповідальності. Що мається на увазі? На прикладі бюджетних організацій можна показати таку знайому всім ситуацію, коли нарахування премій, які є заохоченнями, відбувається майже автоматично. Крім того, відсутні чітко сформульовані критерії розрахунків – коли, за що, в якому розмірі нараховуються преміальні кошти. Таким чином, складається ситуація, коли премія розглядається як обов'язкова складова частина заробітної плати, для отримання якої не потрібно виконувати свої функціональні обов'язки ефективніше, з більшою віддачею. Внаслідок цього взагалі втрачається вплив на співробітників, що стимулює, зникає аргументація працювати краще.

У разі, коли керівник приймає вольове рішення не давати премію інертному, безініціативному працівникові, то зазвичай з боку останнього виникає обурення, ніби у нього забирають частину зарплати. Тобто спостерігається такий ефект, ніби працівника покарали. Але він отримав фіксовану заробітну плату, затверджену штатним розкладом. Виникає проблема, коли відсутнє розуміння, що премія є заходом заохочення, що застосовується за перевиконання своїх функціональних обов'язків, є стимулом виконувати свою роботу краще.

Такий випадок є одним з багатьох, які свідчать про необхідність виділення принципу доцільності позитивної юридичної відповідальності для того, щоб заходи заохочення обиралися таким чином, щоб відбувалося оптимальне досягнення цілей юридичної відповідальності.

Принцип доцільності – це ідея, закріплена в системі норм права, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає у виборі найефективніших засобів юридичної відповідальності як позитивного, так і негативного характеру.

Принцип обґрунтованості позитивної юридичної відповідальності проявляється в необхідності всебічного вивчення елементів правомірної поведінки (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона), обліку особистісних якостей особи, яка претендує на застосування щодо неї заходів заохочення, об'єктивній оцінці всіх фактичних обставин справи. Адже відомі випадки, коли відбувається нагородження осіб, надання їм матеріальних винагород, почесних звань за відсутності реального підтвердження їх заслуг перед державою і суспільством. Така ситуація провокує громадську думку про те, що заохочення є привілеями обраних, надаються тільки за наявності протекції, а не за реальні заслуги, що не стимулює активну позитивну поведінку пересічних громадян.

Принцип обґрунтованості – це ідея, закріплена в системі норм, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає в чіткій аргументованості обраних заходів юридичної відповідальності щодо фактичних обставин діяння (дії або бездіяльності).

У контексті позитивної юридичної відповідальності актуальною є реалізація принципу своєчасності, оскільки він має величезне значення для досягнення цілей юридичної відповідальності. Аналіз чинного законодавства показує, що строки застосування заохочувальних санкцій не мають чіткого нормативного визначення. Це неприпустимо з огляду на те, що між вчиненням позитивної дії, яка

заслуговує на заохочення, і самим заохоченням також не повинно бути значного розриву в часі, адже втрачається цінність діяння. Крім того, не повинно бути таких випадків, коли з певних причин (навмисне чи ні) активний правомірний вчинок був залишений без уваги.

Принцип своєчасності – це ідея, закріплена в системі норм, що визначають юридичну відповідальність, яка полягає в недопущенні значного розриву в часі між застосуванням заходів юридичної відповідальності і діянням, за які вони застосовуються.

Сутність принципу невідворотності юридичної відповідальності, на переконання автора, полягає в забезпеченні дієвості права; ефективності його впливу на поведінку суб'єктів правовідносин; ефективності інституту юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання; створенні гарантій реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; забезпеченні захисту гарантованих прав і свобод людини і громадянина; втіленні ідеалів справедливої моделі.

Основними вимогами принципу невідворотності юридичної відповідальності, що утворюють його зміст, пропонується вважати невідворотне виконання суб'єктами права покладених на них юридичних обов'язків; поєднання переконання і примусу, спрямованих на забезпечення на-

лежного виконання юридичних обов'язків, а отже, і самої юридичної відповідальності; обов'язковість дотримання під час реалізації позитивної і негативної форм юридичної відповідальності; забезпечення невідворотного виконання покладених на суб'єктів права юридичних обов'язків завдяки їх чіткому законодавчому регулюванню і жорсткому контролю з боку держави.

Принцип невідворотності – це базова ідея, закріплена в системі норм, які визначають юридичну відповідальність, яка полягає в забезпеченні обов'язкового дотримання приписів правових норм, реалізується в правомірній поведінці суб'єктів юридичної відповідальності, а також об'єктивується в обов'язковій реакції уповноважених органів на правопорушення й необхідності настання правових наслідків як результату справедливого реагування.

Висновки. Принцип невідворотності в структурі принципів юридичної відповідальності є одним з провідних принципів цієї структури, реалізація якого надає юридичній відповідальності ознак реальності, ефективності впливу на поведінку суб'єктів правовідносин, є фактором гармонійної взаємодії інших провідних ідей функціонування інституту юридичної відповідальності, доповнює систему гарантій підтримки режиму законності, є передумовою здійснення приписів правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малько А.В. Юридические поощрительные санкции. Атриум. Серия «Юриспруденция»: межвуз. сб. 1996. Вып. 6. С. 3–7.
2. Мироненко М.Б. Принципы юридической ответственности в системе принципов права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2001. 239 с.
3. Аверьянов Ю.И., Айвазова С.Г., Алексеева Т.А. Политология: энциклопедический словарь. М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. 431 с.
4. Баранов В.М., Байтин М.И. Поощрительные нормы советского социалистического права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. 147 с.
5. Носкова Е.А. Позитивная юридическая ответственность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тольятти, 2004. 210 с.
6. Ефремов А.Ф. Принципы законности и проблемы их реализации. Тольятти: Изд-во ТолПИ, 2000. 298 с.
7. Основы государства и права / под общ. ред. С.А. Комарова. СПб.: Питер, 2003. 544 с.
8. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник. М.: Проспект, 1995. 301 с.